

A SZÉLSŐJOBBDAL IRÁNTI TÁRSADALMI KERESLET VÁLTOZÁSA
MAGYARORSZÁGON

DOI: 10.18030/socio.hu.2014.4.25

ABSZTRAKT

A Political Capital 2010-ben dolgozta ki a Jobboldali Extremizmus Indexet (DEREX, *Demand for Right-wing Extremism*) adatait. Az index egy százalékos mérőszám: azon válaszadók arányát mutatja meg, akik egy adott társadalomban pszichológiailag (attitűdjeik és értékeik mintázatát tekintve) fogékonyak lehetnek a tekintélyelvű, ultranacionalista, rendszerellenes ideológiákra és az ezekből levezethető politikai cselekvésekre. Az index segítségével tehát összehasonlíthatók az egyes európai országok abból a szempontból, hogy mekkora az attitűd-szélsőségek aránya. A *European Social Survey* adatbázisán alapuló DEREX mutató több országban is előre jelezte, hogy növekszik a szélsőjobboldal ideológiája iránt nyitott választók aránya. Ugyanakkor az index alapján az is jól elkülöníthetővé vált, hogy Európa különböző régióiban eltérő a szélsőjobb iránti kereslet mintázata, amiből következően az ebből származó társadalmi és politikai kockázat is különböző mértékű. Tanulmányunkban bemutatjuk, miként alakult az attitűd-szélsőségek aránya az ESS adatfelvételeinek teljes skáláján. Milyen hasonlóságok és különbségek azonosíthatók az európai országok társadalmi között. Rávilágítunk a keresleti és a kínálati oldal közötti összefüggésekre. Elemzésünkben kiemelt figyelmet fordítunk a hazai eredményekre.

Kulcsszavak: szélsőjobboldal, DEREX, társadalmi kereslet

ABSZTRAKT

Political Capital Institute developed its Demand for Right Wing Extremism Index (DEREX) in 2010. The index – expressed as a percentage – indicates the ratio of respondents who are psychologically receptive (based on their attitudes and values) to authoritarian, ultranationalist, antiestablishment ideologies, and to political behavior that can be derived from these attitudes. Using this index, a comparison can be made between various European countries as to their share of attitude-extremism. Based on the European Social Survey, DEREX successfully predicted the increase in the number of extreme-right leaning voters in several European countries. At the same time, the

¹ Juhász Attila vezető elemző, Krekó Péter igazgató, Molnár Csaba módszertani szakértő, Political Capital Policy Research & Consulting Institute.

index also pointed to regional variations in patterns of support for the extreme-right, from which varying levels of social and political risks derive. Our study describes how the ratio of attitude-extremists varied across the full range of data gathered by ESS, and the sort of similarities and differences that can be identified between European societies. We also point to the connection between supply and demand, and dedicate special attention to the Hungarian results.

Keywords: far-right, DEREK, demand side

BEVEZETÉS: A DEREK ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI KERETE

A szélsőjobboldali eszmék iránti keresletet mérő index (*Demand for Right-Wing Extremism Index*, DEREK) egy százalékos mérőszám: azon válaszadók arányát mutatja meg, akik egy adott társadalomban pszichológiailag (attitűdjeik és értékeik mintázatát tekintve) fogékonyak lehetnek a tekintélyelvű, ultranacionalista, rendszerellenes ideológiákra és az ezekből levezethető politikai cselekvésekre. Az index segítségével tehát összehasonlíthatók az egyes európai országok abból a szempontból, hogy mekkora az attitűd-szélsőségesek aránya. A hierarchikusan felépülő indexet a szerzők, akik a Political Capital elemzői, saját elméleti modell alapján az ESS adatbázisán végzett számítások felhasználásával fejlesztették ki 2009-ben. A módszertan azóta nem változott, az alábbiakban részletesen bemutatjuk a DEREK módszertani felépítését, felhasználva a szerzők korábbi cikkeinek vonatkozó részeit, egyben átszerkesztve és kibővítve azokat.

A DEREK hierarchikusan felépülő index, melynek legalsó szintjén az ESS kérdőívén szereplő egyes tételek, míg a legfelső szintjén az attitűd-szélsőségesek arányát mutató index helyezkedik el. A DEREK szintjei aluról felfelé haladva az alábbiak:

- 1) *Tétel-szint.* Az ESS adatbázisából összesen 29 tételt használtunk fel az Index összeállításához. A tételleket az alindexekhez konceptuális alapon, „*face validity*” alapján választottuk, ami azt jelenti, hogy a kérdések közül a ránézésre legrelevánsabbakat válogattuk be (pl. az Előítéletesség és Jóléti Sovinizmus alindexbe a bevándorlás-ellenességgel és homofóbiával kapcsolatos tételleket). A tétel kiválasztásánál lényeges szempont volt, hogy csak az ESS kérdőívek állandó moduljaiból merítettünk, így garantálva azt, hogy a DEREK a felmérés minden egyes hullámában azonos módszerrel számítható, ezáltal elérve azt a célunkat, hogy az index összetevőinek trendjei vizsgálhatók legyenek.
- 2) *Komponens-szint.* A különböző alindexeket 1–5 tételből álló komponensekbe rendeztük. A komponensek egyrészt segítenek az alindexek konceptuális értelmezésében, másrészt az alindexek kiszámításában is segítséget jelentenek. Az előítéletességre vonatkozó kérdéseket

például két komponensbe rendeztük: homofóbia és idegenellenesség, és az a válaszadó minősült előítéletesnek, aki vagy a melegektől és leszbikusoktól megtagadná azt a jogot, hogy szabadon éljék az életüket, vagy szélsőségesen bevándorló-ellenes válaszokat ad (például egyáltalán nem engedne be a többségi társadalomtól eltérő etnikumú migránst az országba). Ez a megoldás rugalmasabbá teszi a modellt, és érzékenyebbé a politikai környezetre, hiszen nem szükséges például, hogy a válaszadó egyszerre legyen homofób és bevándorló-ellenes (ez Nyugat-Európában sokszor elválik egymástól), a két feltétel közül elég, hogy az egyik teljesüljön.

3) *Alindexek szintje.* Elméleti előfeltevésünk szerint a szélsőjobboldaliság iránti igénynek alapvetően négy fő kategóriája különíthető el. Olyan négy alindexet választottunk, mely mind a fogalom köznyelvi használata, mind a korábbi szakirodalmi előzmények alapján ideológiai, illetve pszichológiai szempontból szerves részét képezi a szélsőséges jobboldali beállítottságnak.

a. *Előítéleteség és jóléti sovinizmus.* Ez az alindex két alapvető komponenst tartalmaz. Ezek a *Bevándorlás-ellenesség* és a *Homofóbia*. Az előbbi tényező gyakorlatilag minden szélsőjobboldal-koncepció szerint részét képezi az extremista jobboldali ideológiáknak. Mudde (2000) ezt a jellemzőt „rasszizmusként”; illetve „xenofóbiaként” jellemzi. Meijerink és munkatársai (1998) „*exclusionism*”-ként, Falter és Schumann (1988) „*etnocentrizmusként*” hivatkoznak rá. Bár a legtöbb megközelítés a faji alapú megkülönböztetést helyezi előtérbe a szélsőjobboldalon, többen is hangsúlyozzák, hogy ez szervesen összefügg más csoportok megkülönböztetésére irányuló hajlammal is. Ami a fogalmi-ideológiai összetartozást illeti, a szélsőjobboldal eszményi közösségéhez, a homogén nemzetállamhoz tartozáshoz nem csak faji, hanem más alapokon is erős „exkluzivitási” és „inkluzivitási” kritériumokat fogalmaz meg (Minkenberg 2009), így a kirekesztő hajlam nem csak más faji, nemzeti csoportokkal, de más vallású vagy más szexuális orientációjú csoportokkal szemben is megnyilvánulhat (Muiznieks 2005). Számos vizsgálat kimutatta, hogy a külső csoportok elutasítása mögött egy általános hajlam, egyfajta előítéleteség-faktor is meghúzódik. A külső csoportokkal szembeni általános előítélet, amelynek háttérében a faji-kulturális homogenitás megteremtése mellett a hierarchikus társadalmi rend fenntartása iránti igény is kitapintható, a tekintélyelvűség újabb koncepcionális és operacionális megközelítéseiben is nagy szerepet játszik – például a jobboldali tekintélyelvűség (Altemeyer 1981) vagy éppen a szociáldominancia-orientáció (Sidanius és Pratto 2005).

b. *Rendszerellenesség.* A rendszerellenesség a legtöbb szerző szerint a szélsőjobboldali ideológiák szerves részét képezi. Ignazi (1992) az európai „új jobboldalt” ideológiai szempontból definiáló három tényező egyikeként hivatkozik a politikai rendszerrel szembeni

negatív attitűdre (attitűdinális-szisztematikus kritérium). A rendszerkritika és a politikai intézményekkel szembeni érzület többféleképpen manifesztálódhat a szélsőjobb pártok ideológiájában és retorikájában: pártellenes érzületként (Mudde 1996), politikaellenes *establishment*-ellenességként, illetve nyílt rendszerellenességként (Cappoccia 2002). Az elitellenesség az új populista mozgalmaknak és pártoknak is általános jellemzője (Canovan 1981), a populizmus pedig az új szélsőjobb mozgalmak gyakori attribútuma (Mudde 2000). Nem ritka, hogy az intézményellenesség olyan nemzetközi intézmények ellen irányul, amelyek a nacionalista, jobboldali mozgalmak szerint komoly fenyegetést jelentenek a nemzet szuverenitására – ennek minősített esete például az elitellenesség és euroszkepszis (Köpeczky és Mudde 2002). A rendszerellenesség vizsgálatában négy komponenst különítettünk el (az intézmények ezen négy kategóriába csoportosítását a korrelációs vizsgálat is megerősítette): ezek a politikai rendszerrel, a jogrendszerrel és jogalkalmazókkal, a politikai elittel, valamint a nemzetközi szervezetekkel kapcsolatos bizalmatlanság.

- c. *Jobboldali értékorientáció.* Ebben a kategóriában foglaljuk össze azokat a jellemzőket, amelyeket hagyományosan a jobboldali/konzervatív világnézet inherens részének tekintünk, tehát a „jobboldali extrémizmus” fogalmának (az előítéletesség és sovinizmus tényezőin túl) a jobboldali karakterét adják. Ez az alindex három komponenst tartalmaz: (1) *Szélsőjobbaldali öndefiníció.* A radikális jobboldali választók „tudatosabb” csoportja önmeghatározás szintjén is felvállalja markánsan jobboldali ideológiai orientációját. Ennek megragadására kiváló eszközt nyújt a hagyományos, ESS-ben is alkalmazott bal-jobb skála. Aki e hagyományos mérőeszközön a jobb szélre helyezi el magát, azt gyakorlatilag „öndefiníció” szintjén tekinthető szélsőjobbaldalinak. A kutatások többsége szerint a választók jelentős része tisztában van ennek a dimenzióknak a jelentésével, és ez a mérőeszköz jól alkalmazható a választók ideológiai orientációjának mérésére, és jól előrevetíti számos témában a társadalmi attitűdöket (Huber 1984). Az ráadásul, aki ezt a pozíciót vállalja, fogékony lehet azokra az ideológiai üzenetekre is, amelyeket a szélsőjobbaldali önmeghatározású pártok fogalmaznak meg, és azonosulhat azokkal a pártokkal, amelyek a maguk radikális jobboldaliságát hangsúlyozzák. A szélsőjobbaldaliak bal-jobb skálával történő azonosítása a hazai kutatásokban is bevett eljárás (Tamás 2007). (2) *Tradicionálisizmus.* Ebben a komponensben a vallásossággal, a vallásos szokások követésével és a tradíciókövetéssel kapcsolatos tételeket kapcsoltuk össze. A tradicionálisizmus Karl Mannheim (1994:59) definíciója szerint pszichológiai beállítódás, „*általános emberi lelki hajlam, ami abban nyilvánul meg, hogy szívósan ragaszkodunk a hagyományokhoz, és csupán kellenként fogadjuk el újításokat*”. Ez a jellemző több szerző szerint is fontos részét képezi a jobboldali extrémizmusnak. Minkenberg (2009: 16-28) szerint a jobboldali

li radikalizmus maga a modernitás és a társadalmi változások ellen folytatott radikális politikai kísérlet, egyfajta „romantikus és populista ultranacionalizmus, amely a liberális és pluralista demokráciák koncepciójával, és a mögöttük álló individualizmussal és univerzalizmussal száll szembe, a tradicionalizmus szerepét hangsúlyozva”. Ugyanezen szerző kiterjedten ír a vallás szerepéről is a radikális jobboldal ideológiájában, és a radikális jobboldali szervezetek egyik típusaként utal a vallásos fundamentalista szervezetekre. A hagyománykövetés és a vallásosság összekapcsolása az ESS adatbázisának eredményei alapján is indokolt. A tradicionalizmusra vonatkozó tétel („Mennyire hasonlít, vagy nem hasonlít Önre ez az ember: A hagyományok fontosak számára. Megpróbálja követni azokat a szokásokat, amelyeket a vallási vagy családi hagyományok hagytak rá.”) és a vallásosságra vonatkozó tétel („Mennyire vallásos Ön?”) egymással viszonylag magas szignifikáns korrelációt mutatott ($R=0,364$), és az értékskala tradicionalizmust mérő tétele erősebben korrelált a vallásosságra vonatkozó kérdéssel, mint bármelyik más értékekre vonatkozó kérdéssel. (3) *Rendpártiság és szabálykövetés.* A „jog és a rend” erejének és fontosságának hangsúlyozása nem csak a klasszikus fasiszta, de a kortárs szélsőjobboldali pártoknak is gyakori közös jellemzője (Hagtvet 1994). Ezt a megfigyelést pszichológiai elméletek és empirikus vizsgálatok is erősítik. A rendpártiság és a szabálykövetésre való hajlam az Adornoék által elindított kutatások (összefoglalásukat lásd pl.: Fábíán 1999) gyakorlatilag egybehangzó tanúsága szerint a „tekintélyelvűség-szindróma” részét képezi. Altemeyer (1981) jobboldali tekintélyelvűség koncepciója szerint a tekintélyelvűség három fő „faktora” az autoriter agresszió, a tekintélyeknek való alárendelődés és a konvencionálisizmus. Jelen komponens leginkább az utóbbi két tényezőre összpontosít, a Schwartz (2003) – féle értékérdőív négy kérdése segítségével – de Schwartz módszertanát nem mindenben követve –, amelyek mindegyike a tekintélyekhez, illetve a biztonságot nyújtó szabályokhoz és konvenciókhoz való viszonyt vizsgálja.

- d. *Félelem, bizalmatlanság és pesszimizmus.* Ez az alindex azon érzelmi tényezőket vizsgálja, amelyek korábbi kutatások és elméletek alapján hajlamosíthatják az egyéneket az előítéletes, tekintélyelvű vagy éppen konzervatív válaszokra vagy ezek támogatására. Az itt vizsgált változók valamilyen módon a félelem érzelmi állapotához kapcsolódnak. A félelem és a fenyegetettség érzése pedig számos vizsgálat és elmélet szerint erősítheti az előítéletességet, az egyént a tradicionális normákba való kapaszkodásra készítheti és felerősítheti a tekintélyek iránti igényt (Jost et al. 2003, Simon et al. 2007). (1) *Az étellel való elégedetlenség.* A pesszimizmus és az étellel való elégedetlenség egyes elméletek és kutatások szerint összefüggésben van a jobboldali ideológiákkal (Tomkins 1963), és egyes vizsgálatok szerint a tekintélyelvűséggel is (Stenner 2005). Az ESS adatbázison végzett vizsgálatok szerint ráadásul az étellel való elégedetlenség szorosan ösz-

szefügg a közállapotokkal való elégedetlenséggel. Bár az adatok alapján nem állapítható meg ok-okozati összefüggés, feltételezhető, hogy ez esetben inkább a saját étellel való elégedetlenség hatása „vetül ki” a közintézmények és közállapotok megítélésére, mintsem fordítva. (2) *Gazdasági bizonytalanság és aggodalmak*. A gazdasági helyzettel kapcsolatos félelmek, az egzisztenciális fenyegetettség érzése nem csak a közállapotokkal való elégedetlenséget és a rendszerellenességet növelheti. Az erős gazdasági-társadalmi fenyegetettséggel jellemezhető korszakokban erősödhetnek a tekintélyelvű tendenciák is (Fromm 2002, Sales 1973, Doty et al. 2006). (3) *Közbiztonsági félelmek*. A közbiztonsággal kapcsolatos aggodalmak könnyen az igazságos, rendezett és tekintélyelvű politikai csoportosulások felé orientálhatják a társadalom szélesebb rétegeit. A szélsőjobboldali csoportok ideológiájának a rendpártiság mindig is szerves részét képezte (Mudde 2000). A „veszélyes világtól” való félelem már Adornoék klasszikus elmélete és vizsgálatai szerint is összefügg az intoleráns jobboldali tekintélyelvűséggel, és az újabb vizsgálatok is összefüggést látnak a bűnözés észlelt fenyegetése, a bűnözők szigorú megbüntetésének erősebb vágya, valamint a jobboldali tekintélyelvűség között (Altemeyer 2006). (4) *Gyanakvás másokkal szemben*. Egyes megközelítések szerint az erősödő individualizáció, atomizálódás, a hagyományos társadalmi kötelékek felbomlása kifejezetten kedvez a szélsőjobboldalnak, amely az erős és éles kontúrokkal rendelkező közösség szimbolikus megteremtésével válhat vonzóvá. A szélsőjobboldal „totális” közösségéhez csatlakozva a választók egy része úgy érzi, csökkentheti saját elszigeteltségének érzését, és feloldódhat a kollektivitás intenzív élményében. A társadalmi tőke (Putnam 1995) magasabb szintje ennek alapján védelmet jelenthet a szélsőséges, sovíniszta és kirekesztő csoportok ideológiájával szemben (Ignazi 2003), míg a társadalomba kevésbé integrált és másokkal szemben bizalmatlanabb egyének sokkal fogékonyabbnak mutatkozhatnak a szélsőséges retorikára (Arendt 1951, Kornhauser 1960, Lubbers et al. 2002, Ignazi 2003).

Az alindexek kialakításánál alapvetően deduktív utat követtünk, – ugyanakkor az egyes komponensek tartalmának és az ezekre épülő alindexek kialakításában az ESS kérdéssorára, illetve az egyes tételek közötti együttjárás mintázatokra is támaszkodtunk. Az előzetesen elvégzett statisztikai vizsgálatokra példa az ESS-ben szereplő Schwartz-féle érték-skála használata. Bár nem az eredeti, Schwartz által javasolt dimenziókkal dolgoztunk, olyan, tradicionalizmussal, rendpártisággal és konformizmussal kapcsolatos tételeket építettünk be a modellünkbe, melyek egy faktoranalízis során egyértelműen egy faktorba rendeződtek. Az alindexekhez kiválasztott tételekből egy logikai feltételrendszert állítottunk fel. Ennek kialakításakor a fent bemutatott elméleti tagolás szerint azt vizsgáltuk, hogy a megkérdezettek a kérdésopciók közül a szélsőségesen elutasítót, kirekesztőt, bi-

zalmatlant stb. jelölték-e be. Az így létrejött feltételrendszert teljesítőket soroltuk be az adott alindexhez (pl. az első alindex feltételrendszerét teljesítőket tekintjük előítéleteseknek). A felhasznált ESS tételeket, valamint az alkalmazott feltételrendszert részletesen a Függelékben mutatjuk be.

- 4) *Index-szint.* A DEREK azok arányát mutatja, akik a négy alindex feltételei közül legalább háromnak megfelelnek: például az egyszerre idegenellenes, rendszerellenes és jobboldali értékorientációval jellemezhető válaszadók. Ezzel a szigorú feltételrendszerrel az index azon válaszadók arányát vizsgálja, akik szélsőséges nézeteik miatt, ha a társadalom meghatározó hányadát alkotják, valóban fenyegetést jelenthetnek a politikai-gazdasági rendszer stabilitására. E besorolás (négyből legalább három kategória) előnye, hogy egyfajta heterogenitást is megenged: a jobboldali extrémizmusnak ugyanis sokféle formája létezik.

Az egyes alindexek kialakításakor egyszerre indultunk ki politológiai és pszichológiai megközelítések közül. Az első három (*Előítéletesség és jóléti sovinizmus, Rendszerellenesség, Jobboldali értékorientáció*) a szélsőjobb ideológiák inherens részét képezi szinte minden szerző szerint. A negyedik alindex (*Félelem, bizalmatlanság és pesszimizmus*) pedig azon jellegzetes emocionális tényezőket tartalmazza, melyek korábbi kutatások alapján az első három alindexben megjelenő tényezők felerősödéséhez vezetnek.

A DEREK RELIABILITÁSA

A modell kialakításakor az ESS negyedik hullámának teljes nemzetközi mintáján néztük a DEREK és az alindexek megbízhatóságát. A kapott Cronbach alfa értékek a következők: DEREK: 0,87, 29 tétel; *Előítéletesség és jóléti sovinizmus*: 0,81, 6 tétel); *Rendszerellenesség*: 0,9, 8 tétel); *Jobboldali értékorientáció*: 0,64, 8 tétel); *Félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus*: 0,76, 7 tétel). Bár a kapott konzisztencia mutatók nem minden esetben érik el az elfogadási szintet, ezt nem érezzük jelentős problémának, ugyanis elméleti modellünk alapvetően deduktív. A figyelembe vett tételek fent részletezett strukturálását a szakirodalom alapján kellően megalapozottnak tartjuk.

A DEREK VALIDITÁSA

A módszertan validitásának ellenőrzésére az ESS 5. hullámának adatbázisán megvizsgáltuk, hogyan alakulnak az index értékei a radikális jobboldali pártok szimpatizánsainak körében. Az eredmények azt mutatják, hogy e pártok szavazótáborában magasabb arányban található attitűd-szélsőségesek, mint a teljes mintákban. Egyes országok esetében az eltérés akár többszörös is lehet.

1. táblázat. *Radikális pártok szimpatizánsainak DEREK értékei, zárójelben az adott országban, a teljes mintára kapott értékek (% , 2010/2011)*

	1. alindex: Előítéletesség és jóléti sovinizmus	2. alindex: Rendszer- ellenesség	3. alindex: Jobboldali érték- orientáció	4. alindex: Félelem, bizalmatlan- ság, pesszimizmus	DEREX
Magyarország (Jobbik)	64 (48)	34 (20)	43 (32)	27 (19)	29 (11)
Hollandia (Partij voor de Vrijheid)	45 (16)	13 (5)	24 (10)	5 (3)	5 (1)
Franciaország (Front National)	58 (21)	35 (20)	42 (15)	19 (14)	21 (6)
Belgium (Vlaams Belang)	44 (24)	32 (13)	40 (10)	12 (7)	16 (3)
Dánia (Dansk Folkeparti)	38 (13)	13 (4)	21 (12)	3 (3)	2 (1)

A DEREK utolsó három adatsorának (2008–2013 közötti ESS adatfelvételek) értékei alapján 13 olyan országot tudunk beazonosítani, ahol az általunk vizsgált társadalmi attitűdök alakulása miatt megnőtt a veszélye annak, hogy a szélsőjobboldal megerősödhet. Ezekben az országokban az attitűd-szélsőségek aránya 2008–2013 között vagy egyértelmű emelkedést mutatott, vagy stagnált, de a legutolsó mérésnél magas szinten volt. A 13 ország közül hat esetben legalább 1 százalékponttal erősödtek a szélsőjobboldali pártok a 2014-es EP-választáson, három országban ennél kisebb volt a támogatottság növekedése, míg két országban gyengébben szerepeltek a szélsőjobboldali pártok, mint öt évvel korábban. További két ország esetében pedig nem indult radikális jobboldali párt az európai parlamenti választásokon (Juhász–Krekó–Molnár 2014).

Bár a kínálati oldal vizsgálata természetesen adódott a DEREK érvényességének ellenőrzésére, fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy míg a DEREK a szélsőjobboldali eszmék, nézetek, politikai megoldások iránti társadalmi keresletet méri, a szélsőjobboldali politikai kínálatot a társadalmi kereslet mellett számos más tényező is meghatározza. Így például: a politikai hagyományok, a múlt feldolgozottsága, az intézményes korlátok, a szélsőjobboldallal szemben érvényesülő politikai stratégiák hatékonysága, a politikai erőter és a pártrendszer szerkezete, illetve a szélsőjobboldal szervezeti ereje és politizálásának hatékonysága. Ebből következően a DEREK nem alkalmas arra, hogy a szélsőjobboldal politikai szerepének, a szélsőjobboldali pártok és szervezetek politikai erőterben elfoglalt pozíciójának általános magyarázatául szolgáljon. A társadalmi kereslet ugyanis szükséges, de közel sem elégséges feltétele a szélsőjobboldal megerősödésének (Karácsony–Róna 2010). Szükséges, mert egy olyan társadalomban, ahol a választók nem fogékonyak a szélsőjobboldali ideológia valamely aspektusára (rendszerkritika, elitkritika, előítéletesség, ultranacionalizmus stb.), ott a szélsőjobboldali pártoknak sincs sok esélyük arra, hogy jelentős társadalmi bázist gyűjtsenek maguk köré. Nem elégséges ugyanakkor, mivel a jobboldali extrémizmus iránti társadalmi kereslet nem teremt automatikusan szélsőjobboldali politikai kínálatot. A pártok „voluntarizmusának” is van tere a kereslet formálásában: a pártok mozgásterét ugyan behatárolják például a társadalmi törésvonalak, a politikai szerep-

lők tehetnek azért, hogy ezeket a törésvonalakat némileg átformálják, szélesítsék, vagy éppen szűkítsék. A pártok tehát nem mindig csak kiszolgálják a választók igényeit, korlátokkal ugyan, de képesek a pártrendszer társadalmi és attitűdinális alapjait átformálni (Enyedi 2004).

MAGYARORSZÁGI EREDMÉNYEK

A rohamos keresletnövekedés időszaka (2002–2009)

Magyarországon azon választók aránya, akik megfelelnek a DEREKX – meglehetősen szigorú – feltételrendszerének 21% volt 2009-ben. Ez azt jelenti, hogy a 15 év feletti populáció több mint ötöde ideológiai és pszichológiai szempontból fogékony volt a szélsőjobboldal ideológiájára. Ez az arány az elmúlt hét év alatt csaknem megduplázódott, 2002-ben a potenciális jobboldali attitűd-szélsőségesek aránya még csak 10%-on állt.

Előítéletesség és jóléti sovinizmus

A kisebbségi csoportokkal szembeni erős előítéletesség² minden hazai és nemzetközi kutatás szerint a magyar közvélemény jellemző tendenciája. A rendszerváltás óta szisztematikusan végzett vizsgálatok egyik fő tanulsága, hogy a magyarokat (a közép-kelet európai országok mezőnyéből egyébként nem kilógva) a faji és szexuális kisebbségekkel kapcsolatos nagyfokú intolerancia jellemzi. Ez összefügg a társadalmi fenyegetettség-érzés magas szintjével is, ugyanis általában azokkal a csoportokkal szemben vagyunk intoleránsak, melyeket fenyegetőnek is látunk (Enyedi 2004). Problémát jelent, hogy – szemben a több nyugati országban megfigyelhető javuló tendenciával – Magyarországon az utóbbi években inkább felerősödött a kisebbségekkel szembeni előítéletesség, és nem hatnak olyan normák, melyek megszelídítenék és tompítanák a nyíltan vállalt előítéleteket.

- Az DEREKX által mutatott homofób és/vagy bevándorlás-ellenes előítéletesség 2002-ben még csak a közvélemény 37%-át jellemezte, de ez az arány 2005-re 46%-ra, 2007-re 55%-ra növekedett. 2009-ben az alindex értéke enyhe visszaesést mutatott (52%), Magyarország ezzel együtt is Európa (Törökország és Lettország után) harmadik legelőítéletesebb közvéleményével jellemezhető. Ez elsősorban a faji előítéletesség és sovinizmus erősödésének köszönhető, melynek indikátorai 2007-ig csaknem duplájára emelkedtek, és enyhe csökkenés után is rendkívül magas szinten maradtak. A melegekkel és leszbikusokkal kapcsolatos előítéletekről elmondható, hogy a téma tabusítása, illetve az LMBTQ csoportokkal kapcsolatban a szélsőjobb által folytatott kampány inkább a homofóbia erősödésének, agresszívabbá és láthatóbb-

² Ennek egyik legmarkánsabb dimenziója a romaellenesség, amit ugyanakkor az ESS kutatás nem kérdez (ennek jól indokolható oka van: a kérdőív szándékosan nem nevesít etnikai csoportokat annak érdekében, hogy biztosítsa az országok közötti összehasonlíthatóságot. Így válik összevethetővé az előítéletesség szintje teljesen különböző kulturális háttérű és etnikai összetételű országok között is is, például Törökország és Izrael között).

bá válásának irányába mutató tendenciákat erősítette, az ESS adatai szerint azonban azok aránya, akik korlátoznák a meleg és leszbikusok szabadságjogait, nem emelkedett nagyon látványosan az elmúlt években. A diszkriminatív homofób válaszadók aránya (azok, akik egyáltalán nem értenek egyet azzal az állítással, mely szerint „*Hagyni kell, hogy a meleg férfiak, és a leszbikus nők szabadon éljék az életüket melegként és leszbikusként úgy, ahogy akarnak*”) csak az össz-előítéletesek kevesebb mint egyharmadát teszi ki (15%). Ez nemzetközileg viszont magas arálynak számít, melyet a 2008/2009-es adatfelvételben részt vett 29 országból csak néhány (Románia, Törökország, Oroszország, Ukrajna, Horvátország és Bulgária) múlt felül.

- A jóléti sovinizmussal „fűszerezett” bevándorlás-ellenesség ennél jóval szélesebb tömegbázist tud építeni Magyarországon. Azon válaszadók aránya, akik szerint egyáltalán nem szabadna külföldön élő nem magyar nemzetiségű embereknek engedélyezni a betelepülést: 33%, ezt pedig csak azok aránya haladja meg, akik szerint az Európán kívüli szegényebb országok lakóinak nem szabadna egyáltalán megengedni a betelepülést (41%). Mindkét előző mutató a 2009-es adatfelvétel legmagasabb értéke. Az adatokból látható az is, hogy a magyar idegenellenesség fő mozgatórugója inkább gazdasági eredetű (pl. munkahelyféltség, „segélyirigység”), tehát a jóléti sovinizmus hazánkban erősebb taszítóerőt jelent, mint a kultúrsovinizmus és az etnonacionalizmus. Ezt támasztja alá, hogy a magyar lakosság mindössze 9%-a van azon a véleményen, hogy a magyar kultúrára egyértelműen káros hatással vannak a bevándorlók, azonban több mint kétszer ennyien (22%) gondolják úgy, hogy a bevándorlók hatása a gazdaságra nagyon kedvezőtlen. A magas idegenellenesség mutatói mögött ugyanakkor az ismeretlentől való félelem is meghúzódik. Fontos megemlíteni, hogy hazánkban a bevándorlók aránya a lakosságon belül töredéke a (kutatások szerint toleránsabbnak tűnő) nyugati országokénak. Így a migráció miatti társadalmi feszültségek jelenleg elenyészőnek mondhatóak, az ismeretlentől való félelem ugyanakkor a bevándorlás elkövetkező évtizedekben várható növekedése, illetve az idegenellenességre is építő politikai retorika (pl. „*Magyarország a magyaroké*”) a konfliktusok erősödésének határozott veszélyét vetíti előre.

Jobboldali értékorientáció

Míg a rendszerváltás óta hagyományosan jellemző volt hazánkban a bal- és jobboldali erők viszonylagos egyensúlya, 2006-ot követően ez a helyzet megbomlott, majd 2010-re a pártrendszer teljesen átalakult. Az ezt eredményező jobbratolódás elsősorban a baloldali-liberális kormányok elutasíthatóságának felerősödésével magyarázható, mely egyre több választót „csapott” a pártpolitikai ellenoldalra. Ezzel együtt azonban a magyar közvéleményben éles értékváltás, a jobboldali-konzervatív ideológiai pólus irányába történő eltolódás nem ment végbe.

- A jobboldali attitűd-és értékorientációval jellemezhető válaszadók aránya 2002 és 2009 között gyakorlatilag állandó, 27% és 29% között ingadozik (a változások nem szignifikánsak), ami más európai országokkal összevetve egyáltalán nem számít magasnak. A magukat bal-jobb skála jobbszélén (11 fokú skála két jobbszélő értéke) elhelyező válaszadók aránya 10%, ami némi emelkedést mutat 2002 óta (akkor 6% volt ez az arány). A vallásosságot, az egyházi szokások követését és a hagyománykövetést magában foglaló tradicionalizmus a válaszadók-nak mindössze 7%-ára jellemző, ami alacsony-közepes szintnek számít, és egyáltalán nem mutatott emelkedést az elmúlt években.
- Magyarországon a válaszadók 17%-a jellemezhető magas szabálykövetéssel és rendpártisággal, ami nemzetközi szinten viszonylag magas arány, ugyanakkor ez inkább enyhe hanyatlást mutatott a vizsgált időszakban (a 21%-ot jelentő csúcserőket 2005-ben mutatta ez a komponens). Ezen, tekintélyelvűséggel rokonítható vélemény-együttesen belül (erős vezetés iránti igény, biztonságra törekvés, merev szabály- és normakövetés) ugyanakkor az erős állam és a nagyfokú biztonság iránti igény továbbra is meglehetősen magas. A korábban említett demokráciakritikus vélemények könnyen a tekintélyelvű válaszok iránti növekvő igényben futnak ki, amit más vizsgálatok – például a *European Value Study* adatai³ – is visszatükröztek.
- A tekintélyek iránti igényt erősítheti a jövőben az is, hogy a mai magyar társadalom teljességgel nélkülözi a mintát és értékeket adó tekintélyeket, inkább egyfajta „tekintélyvákuumról” beszélhetünk. A rendszerváltás lerombolta az államszocialista rendszer korábban létező tekintélyi struktúráit, és a tekintélyek általános megroppanásához vezetett (Hunyady 1996), azonban sem az új intézmények, sem az új szereplők nem tudtak valódi megbecsültségre szert tenni és széles körben mintaadóvá válni. A vallásnak hazánkban nincs valódi értékorientációs és tekintélyközvetítő szerepe. A rendszerváltás után nagy megbecsültségnek örvendő politikai szereplők (például az államfő) megítélésének jelentős zuhanása és általában az intézmények egyre kedvezőtlenebb megítélése az utóbbi években pedig a politikai tekintélyek (részben az azokat megtestesítő személyektől elvonatkoztatott) gyengülésére utal.

Rendszerellenesség

A vizsgált időszakban a rendszerellenesség terén láthatjuk a legmeredekebb emelkedést. A rendszerkritikus véleményt osztó válaszadók aránya a 2002-es 12%-ról 2009-re 46%-ra nőtt. A rendszer intézményeivel kapcsolatos bizalmatlanságot négy csoportra bontva vizsgáltuk.

- *Bizalmatlanság a politikai elittel szemben.* Ennek a komponensnek az értéke kiemelkedően magas: a 2009-es adatok alapján 34% azok aránya, akik az Országgyűléssel és a politikusokkal szem-

³ *European Values Study*: magyar adatok <http://www.forsense.hu/?page=cikk&source=articles&id=70&p=1>

ben egyaránt bizalmatlanok (2002-ben ez az arány csak 7%-os volt). A politikai elitel és a legfőbb népképviselői szervvel kapcsolatos bizalom hagyományosan gyakorlatilag kéz a kézben jár, a politikusokkal szembeni visszaeső bizalom azonban a szavazók által közvetlenül választott népképviselői intézményen, az országgyűlésen keresztül a demokratikus rendszer egészére átsugárzik.

- *Elégedetlenség a politikai rendszerrel szemben.* Bár a bizalom erodálásából minden intézménynek kijutott, a vizsgált hét évben a kormánnyal szemben érzett bizalmatlanság mellett éppen a demokráciával szembeni bizalmatlanság emelkedett leginkább. 2009 elején (még a Gyurcsány-kormány, illetve a kormányváltás idején) a szélsőségesen kormányellenesek aránya 53%, míg az erősen demokráciakritikus válaszadók aránya 29% volt (ennél magasabb értéket 2009-ben csak Bulgária mutatott, a többi országban mért érték ettől a szinttől messze elmaradt). Azon válaszadók aránya, akik egyszerre elégedetlenek az aktuális kormánnyal és általában a demokráciával, 26%, ami szintén rendkívüli emelkedés, figyelembe véve, hogy 2002-ben ennek a komponensnek az értéke mindössze 4%-os volt. Mindez összefügghet azzal, hogy a hazai közhangulat változásában ennek megfelelően egy jellegzetes mintázat figyelhető meg: a küszöbön álló változásokkal kapcsolatos túlzott illuzórikus elvárások megfogalmazása, a megalapozatlan lelkesedés és a hurrá-optimizmus az elvárások teljesülésének elmaradásából fakadóan gyakran gyors illúzióvesztésbe és csalódottságba csap át. Fontos hozzátenni azonban, hogy az intézménykritikus hozzáállás nem jelent feltétlenül harcos rendszertagadást is. A demokráciával elégedetlen válaszadók jelentős része nem a legmilitánsabb szélsőjobboldal „rendszerdöntő” utcai megmozdulásaitól várja a helyzet megoldását.
- *Elégedetlenség a jogrendszerrel és a jogalkalmazókkal szemben.* 2009-ben 13% volt azon válaszadók aránya a lakosságon belül, akik egyszerre nagyon bizalmatlanok a jogrendszerrel és a jogszabályok betartása felett őrködő rendőrséggel szemben. A bíróságokkal szemben 22%, a rendőrséggel szemben 17% nagyon bizalmatlan, ezek az arányok 2002-höz képest szintén növekedést mutatnak. Ez bár a többi komponenshez képest alacsony számnak tűnik, európai összevetésben így is magasnak számít, ezt meghaladó értékeket csak Oroszországban és Bulgáriában láthatunk. A jogrendszerrel és a rendőrséggel szembeni bizalmatlanságot a kutatásokon túl az azóta feloszlatott és több részre hullott Magyar Gárda 2007 utáni tündöklése és robbanásszerűen növekvő taglétszáma is bizonyította. Többek között, a jogérvényesítéssel kapcsolatos elégedetlenség következménye ugyanis, hogy a lakosság egy része külső szervezetektől várta az állami feladatok el látását.
- *Nemzetközi intézményekbe vetett bizalom.* Az utóbbi években nem csak a jogállam intézményeibe, de a külső, Magyarországot magában foglaló demokratikus intézményekbe vetett bizalom is visszaesést mutatott. 2009-ben az Európai Parlamenttel szemben a válaszadók 18%-a, az ENSZ-szel szemben 15%-a volt nagyon bizalmatlan (2002-ben még csak 5%!) és 12% mind a kettővel

szemben gyanakvó. Bár az Unióval kapcsolatos bizalomvesztés okai önmagában is vizsgálhatóak, feltűnő tendencia, hogy az Európai Unió és szervezeteinek hazai megítélése a csatlakozás időpontja óta gyakorlatilag a kormányéval párhuzamosan változott, azaz az EU is osztozott a kormánnyal és általában a demokratikus intézményrendszerrel kapcsolatos bizalomvesztésben. A magyar közérzet differenciátlanságát is mutatja, is, hogy az alapvetően a hazai „minden rossz” érzület külső szervezetekre, így az Unióra és az ENSZ-re is átsugárzik. Nehéz lenne legalábbis az Egyesült Nemzetek Szervezetének konkrét intézkedéseivel összefüggésbe hozni, hogy 2002 és 2009 között a szervezettel szemben nagyon bizalmatlan válaszadók aránya is csaknem megháromszorozódott, 5-ről 15%-ra emelkedett.

Félelem, bizalmatlanság és pesszimizmus

Ennek az alindexnek az értéke a vizsgált időszakban ugyancsak növekedést mutatott, 19%-ról 27%-ra növekedett. Ennek alapvető oka, hogy jelentősen nőtt a gazdasággal kapcsolatos aggodalmak szintje.

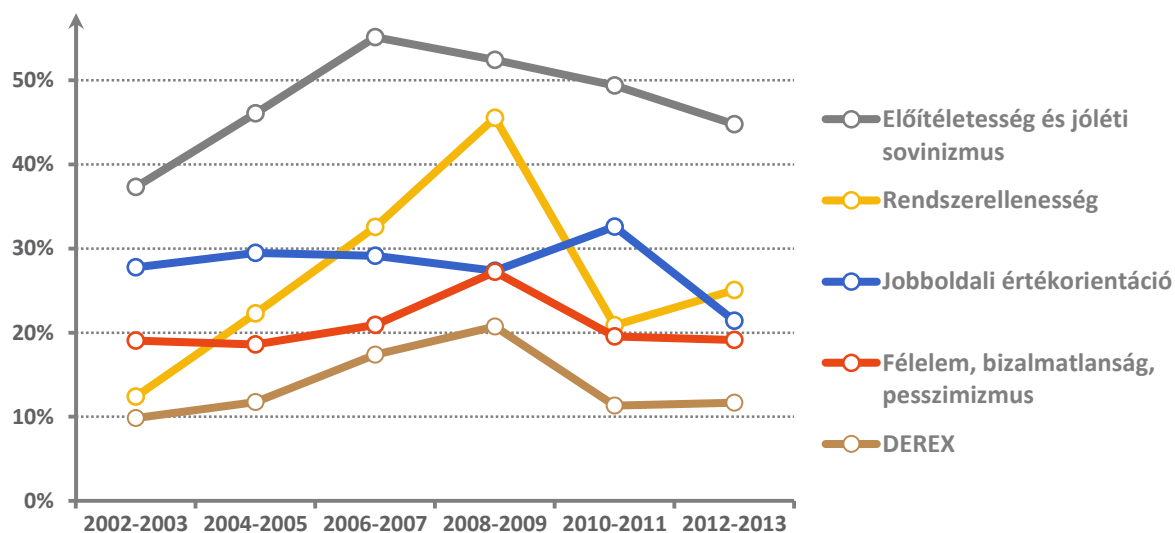
- 2009-ben 49% volt azon válaszadók aránya, akik nagyon rossznak ítélték meg az ország gazdasági helyzetét (2002-ben 10%) és 14% azoké is, akik azt mondják, nagyon nehezen jönnek ki a jövedelmükből (2002-ben 12%). Jellemző a magyar közgondolkodásra, hogy a gazdasági kilátástalanság érzésében a nálunk jóval kedvezőtlenebb gazdasági helyzetű és életszínvonalú országokat is magunk mögé utasítunk (ld. még: Keller 2009). Feltűnő ugyanakkor, hogy míg az ország helyzetének megítélése a vizsgált időszakban drasztikusan romlott, ezt nem követte a saját élethelyzet megítélésének ilyen mértékű visszaesése.

A jellegzetes magyar pesszimizmus inkább passzív és beletörődő, nehezen fordítható át aktív tiltakozásba. A személyes élethelyzet, illetve a gazdasági-politikai környezet megítélésében mutatkozó pesszimizmus ugyanakkor az utóbbi években (főleg 2006-ot követően) részben a folyamatos megszorító intézkedéseknek, részben a gazdasági válságnak köszönhetően rendkívüli módon felerősödött, és erős kormányellenes protest-hangulatba csapott át, ami az elmúlt évek szavazásainak (2006-os önkormányzati választás, 2008-as népszavazás, 2009-es EP-választás) eredményeiben egyértelműen tükröződött. Ebből az intenzív elégedetlenségből pedig (az aktuális parlamenti ellenzék mellett) az intézményesülő szélsőjobboldal is tudott profitálni. Ami a közbiztonsággal kapcsolatos félelmeket illeti, nemzetközi összevetésben viszonylag magas azok aránya, akik szerint nagyon nem biztonságos este sötétedés után az utcán sétálni (9%, 2004-ben még csak 4% volt).

A NORMALIZÁLÓDÁS IDŐSZAKA (2009–2013)

2010 és 2012 között kis mértékben nőtt az attitűd-szélsőségesek aránya Magyarországon. A felnőtt társadalom 12%-a tekinthető fogékonynak a szélsőjobboldali ideológiák iránt.

1. ábra: DEREK index értékek – Magyarország (saját számítások)

Előítéletesség és jóléti sovinizmus

Bár arányuk az utolsó három mérés óta folyamatosan csökken, továbbra is a lakosság jelentős része (45%) fogalmaz meg szélsőségesen kirekesztő véleményt kisebbségi csoportokkal (melegek és leszbikusok, illetve bevándorlók) szemben.

Rendszerellenesség

A 2010 végén megfigyelt konszolidálódás után 2012/2013 fordulójára ismét emelkedett a rendszerellenes nézeteket vallók aránya. A legfrissebb kutatásban minden negyedik megkérdezett volt rendkívül bizalmatlan és elégedetlen a politikai intézményrendszerrel. Az alindexben szereplő tételek közül jelentős mértékben emelkedett a kormány munkájával nagyon elégedetlenek aránya (13%-ról 24%-ra), valamint az Európai Parlament iránt szélsőségesen bizalmatlanok aránya (10%-ról 14%-ra).

Jobboldali értékorientáció

A 2010-es választások után eddigi legmagasabb értékére ugrott fel a tipikusan jobboldali értékrendet vallók aránya hazánkban. Ehhez képest két év alatt arányuk jelentős mértékben visszaesett és elérte eddigi legalacsonyabb értékét. A látványos csökkenés hátterében több párhuzamos folyamat is megfigyelhető: a magukat szélsőjobboldalra helyezők, a hagyományokhoz erőteljesen ragaszkodók, valamint a szabálykövető és rendpárti nézeteket vallók aránya egyaránt csökkent.

Félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus

Az elmúlt két évben lényegében stagnált azon megkérdezettek aránya, akik vagy bizalmatlanok más emberekkel szemben, vagy erősen elégedetlenek az életükkel, vagy kedvezőtlennek ítélik meg az ország és a háztartásuk anyagi helyzetét.

2. táblázat: DEREK index és az alindexek értékei Magyarországon (saját számítások)

	2002-2003	2004-2005	2006-2007	2008-2009	2010-2011	2012-2013
Előítéletesség és jóléti sovinizmus	37%	46%	55%	52%	49%	45%
Rendszerellenesség	12%	22%	33%	46%	21%	25%
Jobboldali értékorientáció	28%	29%	29%	27%	33%	21%
Félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus	19%	19%	21%	27%	20%	19%
DEREK	10%	12%	17%	21%	11%	12%
Adatfelvétel	2002.10.29. 2002.11.26.	2005.04.02. 2005.05.31.	2006.11.21. 2007.01.28.	2009.02.20. 2009.04.20.	2010.10.19. 2010.12.10.	2012.11.10. 2013.02.17.

AZ EURÓPAI ÉS A MAGYAR ATTITÚD-SZÉLSŐSÉGESEK SZOCIDEMOGRÁFIAI PROFILJA

Ahogy a fentiekből kiderült, 2012/2013 fordulóján, Magyarországon 12% volt az attitűd-szélsőségesek aránya a társadalomban. Ugyanekkor Európában átlagosan⁴ 6% volt ez a mutató. Az alábbiakban áttekintjük, hogy melyek az európai attitűd-szélsőségesek legfőbb demográfiai jellemzői. Elemzésünkhöz az ESS legfrissebb, hatodik hullámának adatbázisából 24 európai ország⁵ összevont mintáját készítettük el, melyet népességszámmal súlyoztunk. Az európai minta súlyozatlan elemszáma 45007.

Az attitűd-szélsőségesek között az átlagnál kis mértékben több nőt találunk. Míg a teljes európai mintában 53% volt a nők aránya, addig az attitűd-szélsőségesek körében 55%. A nemzeti szintű adatok tekintetében ugyanakkor nincsenek szignifikáns eltérések a nemek aránya között. Ez mondható el a magyarokról is, akik körében közel azonos a nemek aránya.

Az európai attitűd-szélsőségesek idősebbek az átlagnál. Átlagéletkoruk 53,6 év, ami közel hat évvel haladja meg a teljes adatbázison kapott értéket. Hazánkban is hasonló eltérés figyelhető meg,

⁴ 24 európai ország összevont, népességszámmal súlyozott adatbázisának elemzése alapján.

⁵ Az adatbázisban szereplő országok a következők: Belgium, Bulgária, Svájc, Ciprus, Csehország, Németország, Dánia, Észtország, Spanyolország, Finnország, Franciaország, Egyesült Királyság, Magyarország, Írország, Izland, Olaszország, Litvánia, Hollandia, Norvégia, Lengyelország, Portugália, Svédország, Szlovénia, Szlovákia.

de az életkori többlet (4 év) azonban elmarad az európai mintáétól, Magyarországon az attitűd-szélsőségesek körében több a fiatal.

A lakóhely településtípusát illetően Európában az attitűd-szélsőségesek között felülreprezentáltak a falvakban élők, míg az átlagnál kevesebben vannak körükben a nagyvárosok elővárosaiban élők. A nagyvárosi és a kisvárosi lakosság aránya ugyanakkor egyaránt megfelel a teljes mintában kapott értéknek. A magyar attitűd-szélsőségesek között is a falvakban élők részaránya magasabb az átlagnál.

Az iskolázottságot tekintetve az európai attitűd-szélsőségesek erősen alulképzettek: 2,5 évvel kevesebb időt töltöttek iskolában, mint a teljes minta átlaga. 51%-uk legmagasabb iskolai végzettsége legfeljebb ISCED 2-es szintű, szemben a teljes mintában kapott 30%-os aránnyal. A felsőfokú végzettséget jelentő ISCED 5-ös vagy 6-os szintet pedig csupán 8%-uk teljesítette, míg ugyanez a 26% a teljes mintában. A magyar attitűd-szélsőségesekről is hasonló mondható el, körükben az általános iskolát és a szakmunkásképzőt végzetek a felülreprezentáltak (37%, illetve 31%, szemben a teljes magyar mintában kapott 24%, illetve 27%-kal).

Aktivitás vonatkozásában az európai attitűd-szélsőségesek körében az átlagnál több a munkanélküli és a nyugdíjas. Előbbiek 13%-os aránya öt százalékponttal haladja meg az átlagos munkanélküliséget. Miközben minden harmadik attitűd-szélsőséges nyugdíjas, a komplementer csoportban arányuk csupán 22%. Ennek következtében erősen alureprezentáltak körükben a fizetett munkából élők (36%, szemben az európai mintában kapott 49%-kal) és a tanulók (2%, szemben a teljes minta 9%-ával).

3. táblázat: Egyes szociodemográfiai változók aránya az európai attitűd-szélsőségesek körében

	az attitűd-szélsőségesek körében	a nem attitűd-szélsőségesek körében	a teljes mintában
nemek aránya			
férfi	45%	47%	47%
nő	55%	52%	53%
életkor			
átlagéletkor	53,63 év	47,56 év	47,95 év
lakóhely típusa			
nagyváros	17%	17%	17%
nagyváros elővárosa	9%	12%	12%
város vagy kisváros	34%	34%	34%
falu vagy község	37%	33%	34%
iskolázottság			
ISCED 1	25%	12%	13%
ISCED 2	26%	17%	17%
ISCED 3	39%	39%	39%
ISCED 4	2%	4%	4%
ISCED 5-6	8%	28%	26%
aktivitás			
fizetett munkát végez	36%	50%	49%
tanul	2%	10%	9%
munkanélküli	13%	7%	8%
nyugdíjas	33%	22%	23%

4. táblázat. Egyes szociodemográfiai változók aránya a magyar minta attitűd-szélsőségeinek körében (ESS6, 2012/2013)

	az attitűd-szélsőségek körében (N=235)	a nem attitűd-szélsőségek körében (N=1779)	a teljes mintában (N=2014)
nemek aránya (Sig. 0,179)			
férfi	49%	44%	45%
nő	51%	56%	55%
életkor (Eta 0,070)			
átlagéletkor	50,83 év	46,72 év	47,20 év
lakóhely típusa (Sig. 0,029)			
nagyváros	21%	26%	26%
nagyváros elővárosa	2%	3%	3%
város vagy kisváros	37%	36%	36%
falu vagy község	37%	33%	34%
iskolázottság (Sig. 0,000)			
legfeljebb általános iskola	37%	22%	24%
szakmunkásképző, szakiskola	31%	26%	27%
érettségi	19%	27%	26%
felsőfokú	7%	19%	18%
aktivitás (Sig. 0,000)			
fizetett munkát végez	32%	48%	46%
tanul	3%	9%	8%
munkanélküli	17%	7%	8%
nyugdíjas	33%	26%	26%

MAGYARORSZÁG SAJÁTOSSÁGAI

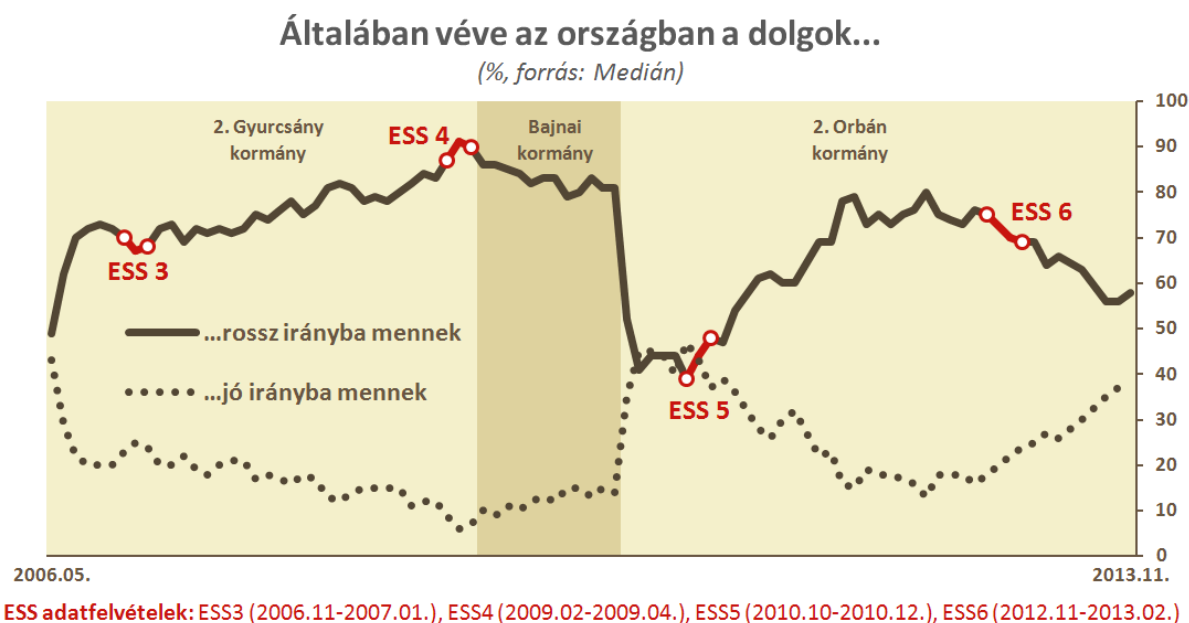
Nemzetközi összehasonlításban szembeűnő a magyarországi adatokban megfigyelhető drámai hektikusság, ami elsősorban a rendszerellenesség gyors változásában figyelhető meg. A demokratikus intézményekhez való állampolgári viszonyban adataink szerint alapvető változások tudnak végbe-menni egy társadalmon belül akár néhány év leforgása alatt is. Ennek alapján a szélsőjobboldal iránti keresletben sokszor megfigyelhető változékonyságnak, a társadalom „szalmaláng”-természetének egyik okaként egyértelműen a politikai intézményekkel kapcsolatos attitűdök rendkívüli dinamikáját említhetjük. Ez Magyarország mellett a leginstabilabb országokra jellemző, mint például Ukrajnára.

Az ESS első négy hulláma során (2002–2009 között) a *Rendszerellenesség* értéke egy viszonylag alacsony szintről indulva folyamatosan emelkedett Magyarországon. A negyedik hullám adatfelvétele 2009. február 20. és április 20. között zajlott. Emlékezetes, hogy Gyurcsány Ferenc akkori miniszterelnök lemondása is éppen erre az időszakra esett. A politikai-gazdasági válság miatti rendkívül kedvezőtlen közhangulatot a DEREK értékei is visszatükrözik: a rendszerellenesek aránya extrém magas,

46%-os volt ekkor. Mivel a másik három alindex, az előítéletesség, a jobboldali értékorientáció és a pesszimizmus kevésbé változik dinamikusan, a rendszerellenes érzületek erősödése a DEREK összetéjét mind magyar, mind nemzetközi összehasonlításban kiugróan magas szintre (21%) emelte. A vizsgált 34 ország sorrendjében akkor az ötödik helyre kerültünk; csak az akkoriban Magyarországnál is instabilabb Bulgária, Lettország, Törökország, és Ukrajna maradt előttünk.

Az ötödik hullám adatfelvétele 2010. október 19. és december 10. között zajlott, a Fidesz számára elsöprő győzelmet okozó országgyűlési, majd önkormányzati választások után. A választók új kormány iránti bizalma és optimizmusa ekkor volt a tetőponton, ez pedig visszatükröződött a rendszerellenesek felére csökkenő arányában is.

2. ábra: Társadalmi hangulat és az ESS adatfelvételei Magyarországon (forrás: Medián, ESS)

A hatodik hullám adatfelvételének idejére (2012. november 10. és 2013. február 17. között) azonban ismét romlott a közhangulat. A Medián adatai szerint ekkor a felnőtt lakosság bő 70%-a vélte úgy, hogy rossz irányba haladnak a dolgok Magyarországon. Ez visszatükröződött az intézményi bizalmi adatokban is, azaz a *Rendszerellenesség* alindex értéke ismét nőtt. A legfrissebb DEREK adatok alapján a megkérdezettek 25%-a volt szélsőségesen bizalmatlan Magyarországon a politikai intézményekkel szemben. Ez meghaladja a két évvel korábban kapott értéket és megközelíti a 2006 végén felvett ESS harmadik hulláma során kapott 33%-os arányt.

NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁS

Bár jelen cikkünk fókuszában a hazai eredmények bemutatása áll, fontosnak tartjuk röviden bemutatni a DEREK és alindexeinek mintázatait az ESS legfrissebb hullámában részt vett európai országok halmazában.

A nyugat-európai országok társadalmi a DEREK adatai alapján az *Előítéletesség és a jóléti sovinizmus* alindex esetében mutatnak magas értéket, míg a *Rendszerellenesség*, illetve a *Félelem, peszsimizmus, bizalmatlanság* kategóriájában jóval alacsonyabbak a számok, bár különösen a *Rendszerellenesség*, azon belül is az EU-ellenesség vonatkozásában Nyugat-Európában emelkedő tendenciát mutat az index.

A nyugat-európai szélsőjobb slágertémája azonban ezzel együtt is a bevándorlás-ellenesség, ami ugyan kiegészülhet más tartalmakkal is, de erőteljes rendszerellenességgel ritkán – ez pedig biztosítja e rendszerek stabilitását.

Kelet-Európában viszont az előítéletesség és romaellenesség erőteljes rendszerellenességgel, bizalmatlansággal és rossz közérzettel kapcsolódik össze. Mindez látványosan mutatkozott a kínálati oldalon a későbbiekben tárgyalandó gárdajelenségben, amikor is az alternatív félkatonai szervezeteket létrehozó pártok gyakorlatilag nyíltan megkérdőjelezték az állam erőszak-monopóliumát, sőt, gyakorlatilag alternatív államszervezet kiépítését ígérték. Minderre Nyugat-Európában – Olaszországot leszámítva – alig láttunk példát, a rendszer szilárdságát ott kevésbé fenyegeti a szélsőjobb, a kelet-európai demokráciák azonban jelenleg jóval instabilabbnak látszanak.

A 2012-2013 folyamán végzett hatodik ESS hullámban 29 ország vett részt⁶. A DEREK fő index és a négy alindex meghatározása után az alábbi főbb eredményeket kaptuk:

Az attitűd-szélsőségesek aránya az ESS-hez frissen csatlakozott két balkáni államban, Albániában (32%) és Koszovóban (30%) a legmagasabb. Az első hat helyen kizárólag hazánktól keletre, délkeletre elhelyezkedő országokat találunk. 20% feletti DEREK értéket kaptunk Cipruson (28%), Ukrajnában (23%) és Bulgáriában (22%). Magyarországon a tizedik legmagasabb (12%) az attitűd-szélsőségesek aránya. Kissé magasabb arányban (13%) vannak az attitűd-szélsőségesek Izraelben, Olaszországban és Szlovákiában. Portugáliában pedig velünk lényegében megegyező a DEREK index értéke. A sorrendben jóval leszakadva következik Csehország és Lengyelország, ahol 8% a DEREK. A rangsor végén, 1%-os attitűd-szélsőséges aránnyal az északi államok (Norvégia, Finnország, Svédország, Izland, Dánia) és Svájc helyezkedik el.

⁶ Albánia (AL), Belgium (BE), Bulgária (BG), Ciprus (CY), Csehország (CZ), Dánia (DK), Egyesült Királyság (UK), Észtország (EE), Finnország (FI), Franciaország (FR), Hollandia (NL), Írország (IE), Izland (IS), Izrael (IL), Koszovó (XK), Lengyelország (PL), Litvánia (LT), Magyarország (HU), Németország (DE), Norvégia (NO), Olaszország (IT), Oroszország (RU), Portugália (PT), Szlovákia (SK), Szlovénia (SI), Spanyolország (ES), Svédország (SE), Svájc (CH), Ukrajna (UA).

Az *Előítéletesség és jóléti sovinizmus* öt országban haladja meg az 50%-ot, azaz legalább minden második megkérdezett szélsőségen kirekesztő véleménnyel van a melegekről, leszbikusokról, és/vagy a bevándorlókról. Nem véletlen, hogy a súlyos etnikai feszültséggel terhelt Koszovóban és Cipruson 65%-os értéket kaptunk erre az alindexre. Az izraeli, az orosz és az albán mintában szintén magas (55-56%) arányt kaptunk, míg Ukrajnában 49% az első alindex értéke. Magyarország a hetedik helyen, a kutatásban részt vett 21 EU tagállam közül, Ciprus után a második helyen szerepel. A 45%-os hazai arány így uniós összevetésben rendkívül magasnak mondható. A legkevésbé előítéletesek a svédek (4%), az izlandiak (7%) és a norvégok (8%). Jól jelzi a bevándorló-ellenesség széleskörű jelenlétét az, hogy csak ebben a három országban kaptunk 10% alatti értéket az *Előítéletesség és jóléti sovinizmus* alindexre.

Az ESS eddigi hat hulláma alapján elmondható, hogy az alindexek közül a *Rendszerellenesség* mutatja a legnagyobb változásokat egy-egy országon belül. Azaz az aktuálpolitikai helyzet, adott esetben egy választás időpontjának közelsége az adatfelvétel időtartamához, érdemi hatással tud lenni az alindexben szereplő politikai intézményrendszer iránti bizalmat mérő tételekre. Nem véletlen tehát, hogy a hatodik hullámban éppen Ukrajnában kaptuk a legnagyobb rendszerellenességet, a megkérdezettek 60%-a teljesítette a második alindex feltételrendszerét. Magas index-értéket mérünk még Bulgáriában (51%), Albániában (48%) és Portugáliában (41%). A gazdasági válság újabb hullámában erősen érintett országokban jellemzően magas arányt kaptunk: Portugália, Ciprus, Szlovénia, Olaszország és Spanyolország. Magyarország a középmezőnyben helyezkedik el, 25%-os alindex értékkel. A szélsőségesen rendszerellenesek aránya a legalacsonyabb az északi országokban; Norvégiában, Dániában és Finnországban mindössze 3%-os az érték.

A *Jobboldali értékorientáció* alapján Koszovó (60%), Ciprus (46%), Albánia (43%) szerepel az első három helyen. Magyarországon minden ötödik megkérdezett (21%) teljesítette a harmadik alindex feltételrendszerét, Ezzel az előző alindexhez hasonlóan, a 15. helyre kerültünk. Érdekes jelenség, hogy a legalacsonyabb értékorientációjú országok nem tartoznak földrajzilag egy csoportba: Izland (9%), Németország (11%), Portugália (11%), Hollandia (12%), és Észtország (13%) esetében mértük a legkisebb alindex arányt.

A *Félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus* erősen megjelenik a bolgár (47%), az albán (44%), az ukrán (31%), a ciprusi (30%) és a koszovói (30%) társadalomban. Magyarországon a megkérdezettek közel ötöde (19%) adott szélsőséges válaszokat az ebbe a kategóriában megtalálható tételekre. Ez a kilencedik helyet jelenti, azaz az *Előítéletesség* mellett a *Félelem* és a *bizalmatlanság*ban sorolható a hazai társadalom a 29 ország által reprezentált európai országok felső harmadába. A gazdasági válság által kevésbé érintett nyugat-európai országokban alacsony, 10% alatti, az alindex feltételeit teljesítő megkérdezettek aránya.

5. táblázat: A DEREK és az alindexek értékei az ESS hatodik hullámában

Sorrend	1. alindex: Előítéletesség és jóléti sovinizmus	2. alindex: Rendszer- ellenesség	3. alindex: Jobboldali érték- orientáció	4. alindex: Félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus	DEREK
1.	XK (65%)	UA (60%)	XK (60%)	BG (47%)	AL (32%)
2.	CY (65%)	BG (51%)	CY (46%)	AL (44%)	XK (30%)
3.	IL (56%)	AL (48%)	AL (43%)	UA (31%)	CY (28%)
4.	RU (55%)	PT (41%)	IL (38%)	CY (30%)	UA (23%)
5.	AL (55%)	XK (38%)	IT (36%)	XK (30%)	BG (22%)
6.	UA (49%)	CY (35%)	PL (36%)	RU (22%)	RU (16%)
7.	HU (45%)	RU (35%)	SK (34%)	SK (20%)	SK (13%)
8.	PT (40%)	SI (34%)	BG (33%)	IT (20%)	IT (13%)
9.	LT (39%)	IT (33%)	SI (27%)	HU (19%)	IL (13%)
10.	EE (39%)	ES (33%)	UA (24%)	PT (18%)	HU (12%)
11.	SK (39%)	SK (31%)	ES (24%)	PL (15%)	PT (12%)
12.	CZ (32%)	CZ (31%)	RU (23%)	FR (15%)	CZ (8%)
13.	BG (31%)	PL (29%)	CZ (22%)	CZ (14%)	PL (8%)
14.	UK (27%)	IL (25%)	IE (22%)	IE (14%)	FR (7%)
15.	FR (26%)	HU (25%)	HU (21%)	ES (14%)	SI (7%)
16.	SI (25%)	LT (25%)	FR (20%)	EE (13%)	IE (7%)
17.	IE (23%)	IE (21%)	UK (16%)	SI (11%)	ES (6%)
18.	IT (22%)	EE (18%)	DK (16%)	LT (11%)	EE (5%)
19.	BE (20%)	FR (17%)	FI (15%)	IL (11%)	LT (5%)
20.	PL (18%)	UK (14%)	SE (15%)	UK (9%)	UK (4%)
21.	ES (18%)	IS (12%)	LT (14%)	DE (8%)	BE (3%)
22.	FI (16%)	BE (9%)	NO (14%)	BE (7%)	DE (2%)
23.	NL (15%)	DE (9%)	CH (14%)	IS (5%)	NL (2%)
24.	DK (13%)	NL (6%)	BE (13%)	SE (4%)	CH (1%)
25.	CH (11%)	SE (5%)	EE (13%)	CH (4%)	DK (1%)
26.	DE (11%)	CH (4%)	NL (12%)	NL (4%)	IS (1%)
27.	NO (8%)	FI (3%)	PT (11%)	DK (3%)	SE (1%)
28.	IS (7%)	DK (3%)	DE (11%)	NO (3%)	FI (1%)
29.	SE (4%)	NO (3%)	IS (9%)	FI (2%)	NO (1%)

Általánosságban elmondható, hogy a DEREK az országok közötti különbségeket tekintve két tengely fontosságára hívja fel a figyelmet. Az egyik a Kelet–Nyugat törésvonal: minél keletebbre megyünk, annál több magasabb DEREK-értéket találunk. Emellett nem elhanyagolható az Észak–Dél

törésvonal szerepe sem, az EU 15-ök közül a déli országokban láthatunk magasabb arányokat. Mindez arra utal, hogy azon országokban magasabb a jobboldali szélsőséges ideológiák iránti pszichológiai igény, ahol a totalitárius, diktatórikus vagy autoriter rezsimek jelentős szerepet vállaltak a 20. század második felének politikai karakterének formálásában is – ahol tehát a tekintélyelvűség „politikai gyakorlatként” hatotta át a társadalmat.

ÖSSZEFOGLALÁS

Európában az utóbbi években nem annyira az előítéletek és az idegenellenesség, hanem inkább az Európai Unióval és általában a képviseleti rendszerrel való egyre szélesebb körű elégedetlenség adják a szélsőjobboldali pártok legfontosabb társadalmi felhajtóerejét. Összehasonlítva a DEREK alapját jelentő *European Social Survey (ESS)* első három hullámának (2002–2007) legkorábbi, valamint az utolsó három hullám (2008–2013) legújabb adatait tekintve megállapítható, hogy a szélsőséges rendszerellenesek aránya az utóbbi években 28 európai ország közül 17-ben emelkedett, arányuk a korábbi átlagosan 15%-os értékről 24%-ra nőtt. A kifejezetten az Európai Parlament iránt szélsőséges bizalmatlanságot tápláló válaszadók aránya is egyértelmű emelkedést mutat. 28 európai ország közül 22-ben nőtt az EP-ben egyáltalán nem bízók aránya. Két országban stagnált, míg négyben – döntően a skandináv államokban – minimálisan csökkent ez a fajta bizalmatlanság. Az egy évtizeddel ezelőtti állapothoz képest a rendszerellenesség jelentősen magasabb szinten áll ma Cipruson, Olaszországban, Spanyolországban, Portugáliában, Magyarországon, Csehországban, Szlovéniában és Görögországban (ez utóbbi országban tíz év alatt a lakosság egyötödéről közel kétharmadára nőtt a rendszerellenesek aránya).

A DEREK jól mutatja, hogy Magyarországon nemzetközi összehasonlításban milyen nagy kilengéseket mutat a politikai intézményekbe vetett bizalom.⁷ Ez a hektikusság (mely az esetek többségében szélsőséges bizalmatlanságba csap át) önmagában is politikai kockázat, mivel kedvezhet a hirte-

⁷ Hasonló folyamatokat jelez a Tárki által 2013 őszén publikált *Értékek 2013* című tanulmány, amely *A gazdasági növekedés társadalmi, kulturális feltételei* című kutatás 2013. évi hullámának eredményeit mutatja be. Ebben a tanulmányban a kutatók négy területen (bizalom, normakövetés, az állam szerepének és a demokráciának megítélése) vizsgálták a lakossági vélemények alakulását. Elemzésükben elsősorban időbeli összehasonlításokat tettek, a 2013-as állapotot hasonlították össze a négy évvel korábbi, 2009-es állapottal. 2013-ban átlagosan kevésbé tartották fontosnak a demokráciát, mint 2009-ben, és ezzel párhuzamosan, többen gondolták az országot demokratikusnak, mint korábban. Ebben vélhetően az is szerepet játszhat, ha az éppen kormányon levőkhöz köthető politikai azonosulással rendelkezők (2013-ban a magukat jobboldalinak mondók) a 2010 előtti kormányzási módot tartották antidemokratikusnak és nem gondolták ugyanezt a 2010 utáni kormányzásról. Ezzel szemben a magukat baloldaliként definiálók a jobboldali kormányzást vélték antidemokratikusnak miközben a 2010 előtt gyakorlatot esetleg nem tartották annak. A Tárki kutatói megállapították azt is, hogy az intézményekbe vetett bizalom nagyban függ a politikai identitástól, tehát az intézményi bizalom relativizálódik, attól függően, hogy ki adja a kormányzatot. A normák esetében pedig olyan helyzetet eredményez, amelyben a normák megítélésében az általános értékek (a helyesről és helytelenről vallott felfogások) mellett az is szerepet kezd játszani, hogy kik követik a normákat és kik szegik meg azokat (a normák tehát instrumentalizálódnak) (Tárki 2013).

len hangulatállapotokat meglovagoló szélsőséges politikai erőknek. A *Rendszerellenesség* utolsó két értéke pedig rávilágít arra is, hogy 2010 utáni kormányzatnak kiváló lehetősége lett volna a hazai társadalom mérséklésére, rendszerének megszilárdítására és valódi konszolidációra – ezt a lehetőséget azonban eljátszotta. Mindez azt is jelenti, hogy a jelenlegi politikai rendszer csupán látszólagos stabilitást élvez, amely a kétharmados parlamenti többségből, valamint az ellenzék gyengesége miatti relatív pártpolitikai erőfölényből adódik. A társadalom mélyrétegeiben ugyanakkor nincs megnyugvás, a szélsőséges rendszerellenesség aktuális mértéke nemzetközi összehasonlításban igen magasnak tekinthető és aligha teszi biztossá bármely politikai rendszer számára a tartós berendezkedés lehetőségét.

HIVATKOZÁSOK

- Adorno et al. (1950) *The Authoritarian Personality*. New York: Harper and Row.
- Altemeyer, B. (2006) *The authoritarian specter*. Cambridge: Harvard University Press.
- Altemeyer, R. (1981) *Right-wing authoritarianism*. Winnipeg: University of Manitoba Press.
- Arendt, H. (1951) *The origins of totalitarianism*. New York: Harcourt, Brace and World.
- Austin J.L. (1990) *Tetten ért szavak*. Budapest: Akadémiai.
- Canovan, M. (1981) *Populism*. London–New York: Harcourt, Brace, Jovanovich.
- Capoccia, G. (2002) Anti-System Parties: A Conceptual Reassessment. *Journal of Theoretical Politics*, 14:9.
- Carter, E. (2005) *The Extreme Right in Western Europe: Success or Failure?* Manchester University Press.
- Enyedi Zs. (2004) Érték, értelem, érzelem. Politikai pszichológia Bibó nyomán. *Politikatudományi Szemle*, 4:5–18. Elérhető: http://www.poltudszemle.hu/szamok/2004_4szam/2004_4_enyedi.pdf
- Fábián Z. (1999) *Tekintélyelvűség és előítéletek*. Budapest: Új Mandátum.
- Falter, J. – Schumann, S. (1998) Affinity towards right-wing extremism in Western Europe. *West European Politics*, (11)2:96–110.
- Fromm, E. (2002) *Menekülés a szabadság elől*. Budapest: Napvilág. (a német nyelvű eredeti megjelenés éve: 1941).
- Gimes G. – Juhász A. – Kiss K. – Krekó P. (2009) *Láttelelet 2009 – a szélsőjobboldal megerősödésének okai*. Elérhető: http://maraalapitvany.hu/upload/lattlelet_2009.pdf
- Hagtvet, B. (1994) Right-Wing Extremism in Europe. *Journal of Peace Research*, 31:241. Elérhető: <http://www.asap-spssi.org/pdf/0501cohrrs.pdf>
- Huber, J. D. (1989) Values and partisanship in left-right orientations: measuring ideology. *European Journal of Political Research*, (17)5:599–621.
- Hunyady Gy. (1996) *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest: Akadémiai.
- Ignazi, P. (2002) *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Ignazi, P. (1992) The Silent Counter-Revolution. Hypotheses on the Emergence of Extreme Right-Wing Parties. *European Journal of Political Research*, 22:3–34.
- Johnson, D. B. (1999) *A közösségi döntések elmélete*. Budapest: Osiris.
- Jost, J. T. – Glaser, J. – Kruglanski, A.W. – Sulloway, F. (2003) A politikai konzervativizmus mint motivált társas megismerés. In John T. Jost (szerk): *Önalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája*. Budapest: Osiris. 525–617.
- Karácsony G. – Róna D. (2010) „A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól”. *Politikatudományi Szemle*, 1:94–123.
- Keller T. (2009.) *Magyarország helye a világ értéktérképén*. Budapest: Tárki. Elérhető: http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_wvs_keller.pdf
- Koopmans, R. – Statham, P. – Giugni, M. – Passy, F. (2005) *Contested Citizenship: Immigration and Cultural Diversity in Europe*. University of Minnesota Press.

- Kopecky, P. – Mudde, M. (2002) The Two Sides of Euroscepticism- Party Positions on European Integration in East Central Europe. *European Union Politics*, 3:297–326.
- Kornhauser, W. (1960) *The politics of mass society*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Krekó P. – Juhász A. – Molnár Cs. (2014) Szélsőjobboldaliság Európában és Magyarországon. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 2014* (megjelenés alatt)
- Krekó P. (2010) Jobboldali extrémizmus iránti igény Magyarországon és Izraelben. In *Alkalmazott Pszichológia XII. évfolyam 1-2. szám:73-98*. Elérhető: http://ap.elte.hu/wp-content/uploads/2012/09/APA_2010_1-2.pdf
- Krekó P. – Molnár Cs. (2010) A szélsőjobboldal iránti kereslet növekedése Magyarországon. In Sándor P. – Vass L. (szerk.) *Magyarország Politikai Évkönyve*, 2009. Budapest: DKMKA.
- Kurtán Sándor (2007) A Szabadság Párt (Ausztria). *Politikatudományi Szemle*, 1:23-44.
- Lubbers, M – Gusberts, M. – Scheepers, P. (2002) *European Journal of Political Research*. 41:345–378.
- Mannheim, K. (1994) *A konzervativizmus*. Budapest:Cserépfalvi.
- Meijerink, F. – Mudde, C. –van Holsteyn, J.M. (1998) Right-Wing Extremism. *Acta Politica*, 1998, 33:165–178.
- Minkenbergh, M. (2009) *The Radical Right in Europe: Challenges for Comparative Research*. in Bertelsmann Stiftung (szerk.) *Strategies for Combating Right-Wing Extremism in Europe*. (Guetersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung, 2009), 16–28.
- Mudde, C. (2000) *The ideology of the extreme right*. Manchester University Press.
- Mudde, C. (1996) The Paradox of the Anti-Party Party: Insights from the Extreme Right. *Party Politics*, 2:265.
- Muižnieks, Preface to Mudde, C. (szerk.) (2005) *Racist Extremism in Central and Eastern Europe*. London: Routledge.
- Norris, P. (2005) *Radical Right. Voters and Parties in the Electoral Market*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Political Capital Institute (2010) *Back by Popular Demand – Demand for Right-Wing Extremism Index*. Június 11, 2010. Elérhető: http://www.riskandforecast.com/useruploads/files/derex_study.pdf
- Putnam, R. D. (1995) Bowling Alone: America’s Declining Social Capital. *The Journal of Democracy*, (6)1:65–78.
- Doty, R. M. –Peterson, B. E. – Winter D. G. (1991) Threat and Authoritarianism in the United States: 1978–1987. In Jost, J. – Sidanius, J. (szerk.) *Political psychology: Key readings*. New York: Taylor and Francis. 86–108.
- Sales, S. M. (1973) Threat as a factor in authoritarianism: An analysis of archival data. *Journal of Personality and Social Psychology*, 28: 44–57.
- Schwartz, S. H. (2003) Univerzálák az értékek tartalmában és struktúrájában. Elméleti előrelépések és empirikus próbák húsz országban. In: Váriné Szilágyi Ibolya (szerk.) *Az értékek az életben és a retorikában*. Budapest: Akadémiai 105–154.
- Sidanius, J. – Pratto, F. (2005) *A társadalmi dominancia*. Budapest: Osiris.
- Simon, L. – Greenberg, J. – Harmon-Jones, E. – Solomon, S. – Pyszczynski, T. – Arndt, J. – Abend, T. (1997) “Terror management and cognitive-experiential self-theory: Evidence that terror management occurs” (in the experiential system). *Journal of Personality and Social Psychology*, (72)5:1132–1146.
- Stenner, K. (2005) *The Authoritarian Dynamic*. Cambridge University Press.
- Sumner, W. G. (1978) *Népszokások: szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége*. Budapest: Gondolat.

Szabó T. (2006) Szélsőjobb pártok Olaszországban. *Politikatudományi Szemle*, 1:141– 164.

Tamás P. (2007) Radikális jobboldali világképek a 2006 politikai évad kezdetén. In Sándor P.–Vass L. (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve 2006-ról*. Budapest: DKMKA. 313–322.

Tárki: *Értékek 2013. A gazdasági növekedés társadalmi, kulturális feltételei*. Zárótanulmány. Elérhető:

http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/2013/2013_zarotanulmany_gazd_kultura.pdf

Tárki: *Értékek 2013. Értékek egy polarizálódó politikai térben. A gazdasági növekedés társadalmi, kulturális feltételei*. Összefoglaló. Elérhető: http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/2013/2013_osszefoglalo_gazd_kultura.pdf

Tomkins, S. (1963) Left and right: A basic dimension of ideology and personality. In White R-W. (szerk.) *The study of lives*. New York: Atherton.

FÜGGELÉK

A DEREK alindexei, komponensei, a beépített ESS tételek, valamint az alkalmazott feltétel-rendszer

1. alindex: Előítéletesség és jóléti sovinizmus

Komponens: Homofóbia

Tétel 1: Hagyni kell, hogy a meleg férfiak és a leszbikus nők szabadon éljék az életüket melegként és leszbikusként úgy, ahogy akarják. /freehms/

Válaszopciók: 1 - teljesen egyetértek ... 5 - egyáltalán nem értek egyet

Komponens: Bevándorlás-ellenesség

Tétel 2: A külföldön élő nem magyar nemzetiségűek mekkora részének engedné meg a betelepülést? /imdfetn/

Válaszopciók: 1 - sokuknak meg kellene engedni, hogy Magyarországra jöjjenek élni ... 4 - senkinek nem kellene megengedni

Tétel 3: Az Európán kívüli szegényebb országokban élő emberek mekkora részének kellene megengedni, hogy Magyarországra jöjjenek élni? /impcntr/

Válaszopciók: 1 - sokuknak meg kellene engedni, hogy Magyarországra jöjjenek élni ... 4 - senkinek nem kellene megengedni

Tétel 4: Általában véve árt, vagy használ Magyarország gazdaságának, hogy más országokból idejönnek élni emberek? /imbgeco/

Válaszopciók: 0 - árt a gazdaságnak ... 10 – használ a gazdaságnak

Tétel 5: Mit mondana, Magyarország kulturális életének általában véve ártanak, vagy inkább gazdagítják, akik más országokból idejönnek élni? /imueclt/

Válaszopciók: 0 - ártanak a kulturális életnek ... 10 – gazdagítják a kulturális életet

Tétel 6: Rosszabb, vagy jobb hely lett-e Magyarország azzal, hogy más országokból idejöttek emberek élni? /imwbcnt/

Válaszopciók: 0 – rosszabb lett ... 10 – jobb lett

Az alindex kritériuma

(freehms=5) VAGY (imdfetn=4) VAGY (impcntr=4) VAGY (imbgeco=0..1, imueclt=0..1, imwbcnt=0..1 közül legalább kettő teljesül)

2. alindex: Rendszerellenesség

Komponens: Elégedetlenség a politikai rendszerrel

Tétel 7: Mennyire elégedett a jelenlegi magyar kormány munkájával? /stfgov/

Válaszopciók: 0 – teljes mértékben elégedetlen ... 10 – teljes mértékben elégedett

Tétel 8: Mindent összevetve mennyire elégedett Magyarországon a demokrácia működéssel? /stfdem/

Válaszopciók: 0 – teljes mértékben elégedetlen ... 10 – teljes mértékben elégedett

Komponens: Bizalmatlanság a jogrendszerrel és a jogalkalmazókkal szemben

Tétel 9: Ön személy szerint mennyire bíz a magyar jogrendszerben? /trstlgl/

Válaszopciók: 0 – egyáltalán nem bíz meg ... 10 – teljesen megbíz

Tétel 10: Ön személy szerint mennyire bíz a rendőrségben? /trstplc/

Válaszopciók: 0 – egyáltalán nem bíz meg ... 10 – teljesen megbíz

Komponens: Bizalmatlanság a politikai elittel szemben

Tétel 11: Ön személy szerint mennyire bíz a magyar Országgyűlésben? /trstprl/

Válaszopciók: 0 – egyáltalán nem bíz meg ... 10 – teljesen megbíz

Tétel 12: Ön személy szerint mennyire bíz a politikusokban? /trstplt/

Válaszopciók: 0 – egyáltalán nem bíz meg ... 10 – teljesen megbíz

Komponens: Bizalmatlanság a nemzetközi szervezetekkel szemben

Tétel 13: Ön személy szerint mennyire bíz az ENSZ-ben? /trstun/

Válaszopciók: 0 – egyáltalán nem bíz meg ... 10 – teljesen megbíz

Tétel 14: Ön személy szerint mennyire bíz az Európai Parlamentben? /trstep/

Válaszopciók: 0 – egyáltalán nem bíz meg ... 10 – teljesen megbíz

Az alindex kritériuma

[(stfgov=0..1) ÉS (stfdem=0..1)] VAGY [(trstlgl=0..1) ÉS (trstplc=0..1)] VAGY [(trstprl=0..1) ÉS (trstplt=0..1)]
VAGY [(trstun=0..1) ÉS (trstep=0..1)]

3. alindex: Jobboldali értékorientáció

Komponens: Szélsőjobboldali önelhelyezés

Tétel 15: A politikában az emberek gyakran beszélnek „bal-” és „jobboldalról”. Hol helyezné el önmagát ezen a skálán, ahol a „0” a baloldalt, a „10” a jobboldalt jelenti? /lrscale/

Válaszopciók: 0 – baloldali ... 10 – jobboldali

Komponens: Tradicionalizmus

Tétel 16: Mennyire hasonlít, vagy nem hasonlít Önre ez az ember: A hagyományok fontosak számára.

Megpróbálja követni azokat a szokásokat, amelyeket a vallási vagy családi hagyományok hagytak rá. /imptrad/

Válaszopciók: 1 – nagyon hasonlít rám ... 6 – egyáltalán nem hasonlít rám

Tétel 17: Függetlenül attól, hogy Ön tartozik-e valamelyik egyházhoz vagy felekezethez, mennyire tartja vallásosnak magát? /rlgdgr/

Válaszopciók: 0 – egyáltalán nem vallásos ... 10 – nagyon vallásos

Tétel 18: Az olyan különleges alkalmaktól eltekintve, mint az esküvők és a temetések, mostanában milyen gyakran vesz részt vallási szertartásokon? /rlgatnd/

Válaszopciók: 1 – minden nap ... 7 – soha

Komponens: Szabálykövetés és rendpártiság

Tétel 19: Mennyire hasonlít, vagy nem hasonlít Önre ez az ember: Fontos számára, hogy mindig megfelelően viselkedjen. El akarja kerülni, hogy olyat tegyen, ami más ember szemében helytelen. /ipbhprp/

Válaszopciók: 1 – nagyon hasonlít rám ... 6 – egyáltalán nem hasonlít rám

Tétel 20: Mennyire hasonlít, vagy nem hasonlít Önre ez az ember: Azt gondolja, hogy az embereknek azt kell csinálniuk, amit mások mondanak nekik. Azt gondolja, hogy az embereknek mindig be kell tartaniuk a szabályokat, akkor is, amikor senki sem figyeli őket. /ipfrule/

Válaszopciók: 1 – nagyon hasonlít rám ... 6 – egyáltalán nem hasonlít rám

Tétel 21: Mennyire hasonlít, vagy nem hasonlít Önre ez az ember: Fontos számára, hogy a kormány biztosítsa biztonságát mindenfajta fenyegetéssel szemben. Azt akarja, hogy az állam erős legyen, hogy meg tudja védeni polgárait. /ipstrgv/

Válaszopciók: 1 – nagyon hasonlít rám ... 6 – egyáltalán nem hasonlít rám

Tétel 22: Mennyire hasonlít, vagy nem hasonlít Önre ez az ember: Fontos számára, hogy biztonságos körülmények között éljen. Elkerül mindent, ami veszélyezteti biztonságát. /impsafe/

Válaszopciók: 1 – nagyon hasonlít rám ... 6 – egyáltalán nem hasonlít rám

Az alindex kritériuma

(lrscale=9..10) VAGY [(imptrad=1) ÉS ((rlgdgr=9..10), (rlgatnd=1..3) közül legalább egy)] VAGY [(ipbhprp=1), (ipfrule=1), (ipstrgv=1), (impsafe=1) közül legalább három]

4. alindex: Félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus

Komponens: Elégedetlenség az étellel

Tétel 23: Mindent összevetve mennyire elégedett mostani életével? /stflife/

Válaszopciók: 0 – teljesen elégedetlen ... 10 – teljesen elégedett

Komponens: Gazdasági bizonytalanság és aggodalmak

Tétel 24: Mindent összevetve, mennyire elégedett Magyarország jelenlegi gazdasági állapotával?

/stfeco/

Válaszopciók: 0 – teljesen elégedetlen ... 10 – teljesen elégedett

Tétel 25: Melyik leírás közelíti meg leginkább az Önök háztartásának jelenlegi jövedelmi helyzetét?

/hincfel/

Válaszopciók: 1 - kényelmesen megélünk a jelenlegi jövedelmünkkel ... 4 - nagyon nehezen élünk meg a jelenlegi jövedelmünkkel

Komponens: Közbiztonsági félelmek

Tétel 26: Mennyire érzi úgy, hogy ezen a környéken sötétedés után biztonságos egyedül sétálni?

/aesfdrk/

Válaszopciók: 1 - nagyon biztonságos ... 4 - egyáltalán nem biztonságos

Komponens: Gyanakvás másokkal szemben

Tétel 27: A legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy nem lehetünk elég óvatosak az emberi kapcsolatokban? /ppltrst/

Válaszopciók: 0 – Nem lehetünk elég óvatosak ... 10 - A legtöbb ember megbízható

Tétel 28: Gondolja, hogy a legtöbb ember, megpróbálná kihasználni Önt, ha alkalma nyílna rá, vagy igyekeznének tisztességesek lenni? /pplfair/

Válaszopciók: 0 – A legtöbb ember megpróbálná kihasználni ... 10 - A legtöbb ember igyekezne tisztességes lenni

Tétel 29: Ön szerint az emberek inkább csak magukkal törődnek, vagy általában segítőkészek? /pplhlp/

Válaszopciók: 0 – Az emberek inkább csak magukkal törődnek ... 10 - Az emberek általában segítőkészek

Az alindex kritériuma

(aesfdrk=4) VAGY (stflife=0..1) VAGY [(stfeco=0..1) ÉS (hincfel=4)] VAGY [(ppltrst=0..1), (pplfair=0..1), (pplhlp=0..1) közül legalább kettő]